

αυτό είναι ο άνθρωπος, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη, εκδ. Άγρα 1997 / Η ανακωχή, μτφρ. Ζακ Σαμουήλ, εκδ. Σέλας 1998. Υπό έκδοση: Το καθήκον της μνήμης (εκδ. Άγρα) / «Το εγχείρημα του μεταφράζειν και του μεταφράζεσθαι» (περ. Μετάφραση '98).

2. Έρικα Κούνιο - Αμαρίλιο - Α. Ναρ, Προφορικές μαρτυρίες..., εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998 (επιμ. Φ. Αμπατζοπούλου).

3. Φρ. Αμπατζοπούλου, Ο άλλος εν διωγμώ, εκδ. Θεμέλιο 1998.

4. Ο Antonicelli θα αλλάξει τον τίτλο του Λέβι, που αρχικά ήταν *I sommersi e i salvati* (Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν), κάνοντάς τον *Se questo è un uomo* (Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος). Είναι συγκινητική η εμμονή του Λέβι στον πρώτο του τίτλο, τον οποίο θα δώσει στο τελευταίο του βιβλίο (εκδ. Einaudi, 1986), ένα χρόνο πριν αυτοκτονήσει και που περιλαμβάνει ορισμένα εξαιρετικά δοκίμια γύρω από τα στρατόπεδα, αποτελώντας ουσιαστικά το τρίτο μέρος της τριλογίας.

5. Όλο το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου *I sommersi e i salvati* ασχολείται με αυτό το θέμα.

6. Για μια σύγκριση Αμερύ / Λέβι βλ.: Enzo Traverso, «Intellectuel à Auschwitz. Notes sur Jean Améry et Primo Levi», *Bulletin de la Fondation Auschwitz*, n. 36-37, Απρίλιος - Σεπτέμβριος 1993, σ. 97-111. Για το έργο του Αμερύ βλ. αγγλ. μτφρ.: Jean Améry, *At the mind's limits: contemplations by a survivor on Auschwitz and its realities* (α' εκδ. 1966), εκδ. Schocken Books, Νέα Υόρκη 1990.

7. Robert Antelme, *Textes inédits*, Gallimard 1996, σ. 176.

8. Jacques Derrida, *Μαρτυρία και μετάφραση*, μτφρ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, εκδ. Γαλλικού Ινστιτούτου, Αθήνα 1996.

9. Ferdinando Camon, *Conversations avec Primo Levi*, Gallimard 1991, σ. 50-51.

10. P. Levi, *Le devoir de mémoire*, Gallimard 1995, σ. 23.

11. Ο Ιταλός ιστορικός Claudio Pavone έκανε μια ανακοίνωση στο συνέδριο *La Résistance et les Européens du Sud* (Aix en Provence, Μάρτιος 1997, πολυγραφημένα πρακτικά) με τίτλο «La "Zona Grigia" nell' Italia divisa in due: caratteri ed eredità» με εργαλείο την έννοια του Π. Λέβι.

12. Ροζέ Γκαρωντύ, *Οι θεμελιώδεις μύθοι της ισραηλινής πολιτικής*, Νέα Θέσις, Αθήνα 1996 (δίχως όνομα μεταφραστή).

13. Βλ. σχετικά: Οντέτ Βαρών - Βασάρ. «Ιστοριογραφία της γενοκτονίας των Εβραίων ('42-'45). Η ανυπόφορη αλήθεια και το "καθησυχαστικό" ψεύδος», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, Ιαν. - Μάρτ. '97, τχ. 62, σ. 92-100.

14. *La Stampa*, 22 Ιαν. 1987 (βλ. ελληνική μτφρ. στο *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, Άγρα 1997, σ. 259-261).

15. Ferdinando Camon, *ό.π.*, σ. 34-35.

16. Jorge Semprun, *L'écriture ou la vie*, Gallimard 1995, σ. 15. Κυκλοφορεί σε ελλ. μτφρ. από τις εκδ. Εξάντας, 1996.

17. J. Semprun, *ό.π.* σ. 145-146. (σε δική μου μτφρ.)

18. Βλ. σχετικά Ο. Βαρών - Βασάρ, «Για μια προβληματική των Μουσείων της περιόδου της ναζιστικής κατοχής», στον τόμο *Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη*, υπό εκδ. από τις εκδόσεις Πόλις για το φθινόπωρο του 1998.

19. Το θέμα αυτό ανέπτυξε η Γαλλίδα ιστορικός Annette Wiewiorka στην ομιλία της: «Η ευθύνη: μια έννοια για τον ιστορικό», σε εκδήλωση της *Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού*, Θεσσαλονίκη, 15 Φεβρουαρίου 1997.

Η αξία των εννοιών*

Κοσμάς Ψυχοπαίδης, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΣΑ

ΣΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ, εκδόσεις Νήσος

Αθήνα 1997, 230 σελ.

Γεράσιμος Κουζέλης

ΤΑ ΔΩΔΕΚΑ κείμενα του βιβλίου πραγματεύονται αυτό ακριβώς που δηλώνει ο τίτλος του, την πολιτική μέσα στις έννοιες. Ενώ προέρχονται από διαφορετικές πηγές και γράφτηκαν με διαφορετικές ευκαιρίες πιστοποιούν μια συστηματική διερεύνηση. Αποτελούν δηλαδή ολοφάνερα στιγμές ενός εν εξελίξει προγράμματος –να επιστήμω ότι ενώ ένα από τα κείμενα πρωτοδημοσιεύτηκε το 1983, το σύνολο των υπολοίπων είναι γραμμένα τα τρία τελευταία χρόνια–, ενός προγράμματος με σαφές περίγραμμα και σαφείς στόχους. Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης θέτει συνεχώς εκ νέου το ζήτημα της παραγωγής των εννοιών των κοινωνικών επιστημών και το ζήτημα του αξιακού τους φορτίου.

Δεν μας προτείνει εύκολες λύσεις. Μας υποδεικνύει τρόπους να «κυκλώσουμε» το ζήτημα, να του επιθεθούμε από πολλές πλευρές, αφού πρώτα μάθουμε όσο καλύτερα γίνεται τα μυστικά του. Η πολιορκητική στρατηγική αντιστοιχεί στο καθεστώς του εγχειρήματος. Πρόκειται για μάχη στη θεωρία με άμεσες πρακτικές συνέπειες, για μια πολιτική αντιπαράθεση που διεξάγεται στο πεδίο της φιλοσοφικής έρευνας, αλλά αφορά τις κοινωνικές επιστήμες και το ερμηνευτικό και παρεμβατικό τους περιεχόμενο. Ως αντιπαράθεση έχει συγκεκριμένους αντιπάλους. Η προβληματική που αναπτύσσεται σ' αυτό το εν εξελίξει πρόγραμμα είναι εξ αρχής μια κριτική απέναντι στις πολλαπλές και ποικιλόμορφες τάσεις σχετικισμού και ανορθολογισμού.

Τι μπορεί να σημαίνει μια μάχη στο πεδίο της φιλοσοφίας για τις κοινωνικές επιστήμες, ή μάλλον, για να χαρακτηρίσω ακριβέστερα το εγχείρημα, μια μάχη υπέρ των κοινωνικών επιστημών; Τι διακυβεύεται σήμερα στις κοινωνικές επιστήμες;

Χωρίς καμμία επιφύλαξη, και παρά τον κατ' ανάγκη σχηματικό χαρακτήρα των σκέψεων που μπορώ να καταθέσω εδώ, θα έλεγα ότι διακυβεύεται το κριτικό τους περιεχόμενο.

Το σκηνικό που έχει διαμορφωθεί τις δύο τελευταίες δεκαετίες αντανακλά τον κορεσμό από μεγάλα θεωρητικά σχήματα. Τόσο το πρόγραμμα των επιγόνων του μαρξισμού όσο κι εκείνο των λειτουργιστών του παρσονικού κύκλου έχουν επιφέρει έναν παραλυτικό πληθωρισμό «δομικών», «συστημικών» ή «ολικών» εξηγήσεων, παραμερίζοντας και συχνά παραγνωρίζοντας τη σημασία και την πραγματικότητα του τοπικού, του μερικού ή και ιδιαίτερου, των νοσηματοδοσιών και της ανταλλαγής στο επίπεδο της καθημερινότητας, του κόσμου της ζωής. Το φάντασμα που πετάει πάνω από τις κοινωνιολογικές επιστήμες του '70 είναι αυτό ενός δογματισμού που συμμαχεί με το θετικισμό ή τουλάχιστον με έναν επιστημονισμό ποππεριανού τύπου.

Η επίκληση της «από τα κάτω» θεωρίας, που προτείνεται ως αντίδοτο και κυριαρχεί πλέον ως πολιτικά ορθή στάση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αποτελεί μια

φυσική και δικαιολογημένη αντίδραση και συνεπώς –μέχρις σ’ ένα βαθμό– μια υγιή και χρήσιμη υπενθύμιση των ορίων και των κινδύνων που ενέχουν τα μεγάλα εξηγητικά προγράμματα, εκείνα που επιδιώξαν να δώσουν ολοκληρωμένη διεπιστημονική και μεθοδολογική επιστημολογική υπόσταση στο διαφωτιστικό επιχείρημα.

Στον παρόντα τόμο ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης παρουσιάζει διεξοδικά τις κρίσιμες στιγμές ανάπτυξης αυτού του επιχειρήματος με επίκεντρο την καντιανή κριτική αλλά και τις αντινομίες που έθρεψαν την αμφισβήτησή του. Μας υπενθυμίζει μάλιστα ότι αυτή η αμφισβήτηση αποτελεί κατά κάποιον τρόπο δικαιολογημένη αντίδραση, όχι μόνο σ’ αυτό που υπό μεταμοντέρνους όρους θα ήταν η αποικιοποίηση του τοπικού από τα μεγάλα εξηγητικά σχέδια, αλλά και στις πραγματικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που μοιάζουν επίμονα να διαψεύδουν τις προσδοκίες του διαφωτισμού από τη νεωτερικότητα.

Αυτοοριζόμενη ως άρνηση των προηγούμενων –κατ’ αυτήν δογματικών– προσεγγίσεων του κοινωνικού κόσμου, η νέα τάση μοιάζει να παραβλέπει τη δική της προϊστορία, την ένταξή της στην ελικοειδή πορεία της θεωρητικής σκέψης, στη φιλοσοφική και επιστημολογική παράδοση. Μοιάζει να παραβλέπει ότι το «small is beautiful» που διακηρύσσει, σε πολύ μεγάλο βαθμό δεν είναι παρά η συχνά πρόχειρη, επικαιροποίηση παραδοσιακών στάσεων και επικρίσεων του ορθολογικού προτύπου επιχειρηματολογίας. Η απόδοση προτεραιότητας στην ατομική σκοπιά, την ατομική υποκειμενικότητα και το βιωματικό πεδίο, η έμφαση στην απροσδιοριστία του συγκεκριμένου και στις ιδιοτροπίες της κατανόησης δεν αποτελούν καινοτομίες μιας μετανεωτερικής θεώρησης. Η παράδοση των κοινωνικών επιστημών ήδη από την εποχή του Durkheim, του Dilthey και του Weber και πολύ περισσότερο η φιλοσοφική παράδοση, ιδιαίτερα στη φαινομενολογική της διάσταση, έχουν εδώ και πολλές δεκαετίες αναδείξει αυτή τη θεματολογία, έχουν προτείνει ανάλογες προσεγγίσεις και έχουν ελεγχθεί ως προς την πειστικότητα των μεθόδων τους.

Η άγνοια της ιστορίας μιας τόσο πλούσιας όσο έντονης θεωρητικής συζήτησης οφείλεται κατά κύριο λόγο στην απόσταση, αν όχι εχθρότητα, που χαρακτηρίζει τη σχέση πολλών από τα νέα κυρίαρχα παραδείγματα στις κοινωνικές επιστήμες με τη φιλοσοφική σκέψη. Ένας αφελής εμπειρισμός κρατάει αυτά τα παραδείγματα μακριά από τις ίδιες τους τις φιλοσοφικές πηγές, απομονώνοντάς τα έτσι από το πεδίο στο οποίο θα μπορούσε να προκύψει μια παραγωγική, κριτική υπέρβαση των στενών τους οριζόντων.

Αν κάτι χαρακτηρίζει τα κείμενα του Κοσμά Ψυχοπαίδη, είναι ακριβώς η συστηματική ανα-παραπομπή των επίκαιρων σχετικιστι-

κών επιχειρημάτων εθνολογικής ή ιστορικής έμπνευσης στην παραδοσιακότερη θεματική και το πλαίσιο που τα γέννησε και στο οποίο όχι μόνον συναντώνται με εξίσου κρίσιμα αντεπιχειρήματα, αλλά και εν μέρει δικαιώνονται ως στοιχεία μιας κριτικής των ορίων του ορθού λόγου. Απομονωμένα από το φιλοσοφικό πλαίσιο συγκρότησης της επιχειρηματολογίας που χρησιμοποιούν, τα νέα κοινωνικοεπιστημονικά παραδείγματα τείνουν να αυτοπεριοριστούν αναγωγικά αφενός σε τεχνικές εφαρμογές και αφετέρου σε περιγραφές ή αφήγησης. Στο επίκεντρο και των δύο εκδοχών βρίσκεται μια εμμονή στο συγκεκριμένο, σ’ εκείνο για το οποίο τα *Grundrisse* του Μαρξ λένε πως πρόκειται για χαοτική παράσταση από την οποία έχουν αφαιρεθεί όλοι οι ουσιαστικοί προσδιορισμοί.

Είναι αυτή η χαοτική και αφηρημένη «αμεσότητα» που χαρακτηρίζει και τις δύο αυτές εκδοχές επίκαιρης κοινωνικής επιστήμης. Το εμπειριστικό περιεχόμενο είναι κοινό, όπως κοινή είναι και η πολιτική απομόνωσης της κριτικής θεώρησης. Κάτω από τις παρούσες κοινωνικές και επιστημολογικές συνθήκες ήδη η πρόθεση να σκεφτούμε συστηματικά οτιδήποτε υπερβαίνει τον άμεσο κόσμο μας καθίσταται ύποπτη – ύποπτη αναχρονισμού, υποκειμενισμού και εντέλει αντιεπιστημονικότητας. Ένας παρεξηγημένος φιλελευθερισμός, πατώντας πάνω στο τραύμα των προηγούμενων δογματισμών και των κάθε λογής εθνοκεντρισμών των διαφωτιστικών προγραμμάτων, μάς αρνείται τη δυνατότητα να κρίνουμε όσα συμβαίνουν στο μακρινό Ιράν, το Αφγανιστάν και την Αλγερία ή τη φτώχεια δίπλα μας.

Παντού γύρω μας απειλούνται κρίσιμοι όροι κοινωνικής ζωής κι αυτό κατά μια τραγική και παράδοση πτυχή της λογικής που διεξοδικά μας αναπτύσσει ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης μάς επιτρέπει να αναγνωρίσουμε σ’ αυτούς τους όρους αξίες που θα πρέπει να διαφυλάξουμε. «Σήμερα», γράφει, «το αίτημα για νέα δεσμευτικότητα επανατίθεται, και μάλιστα ως συνέπεια των αμφισβητήσεων των δογματικών δεσμεύσεων της σκέψης και ως ανάγκη οριοθέτησης της κριτικής. Η επίκληση της αδικίας και του ανθρώπινου πόνου δεν αρκεί για να ολοκληρωθεί το επιχείρημα που αναζητεί μια νέα δέσμευση στην απαίτηση της άρσης της αδικίας και της πραγματοποίησης της χειραφέτησης. Το επιχείρημα αυτό θα πρέπει να έχει και πολιτική διάσταση. Να περιέχει τη μέριμνα για το πώς η χειραφετητική πράξη δεν θα μετασχηματιστεί σε εξουσιαστικό μηχανισμό, σε δογματική σκέψη και σε πράξη που την εφαρμόζει, που θα αίρει την ευκαιρία χειραφέτησης. Ταυτόχρονα, αυτή η μέριμνα θα πρέπει να προστατευτεί από τον σχετικιστικό κυνισμό που βεβαιώνει ότι, λόγω αυτού του κινδύνου μετασχηματισμού της χειραφέτησης σε χειραγώγηση, ολόκληρος ο χειραφετητι-

κός λόγος θα πρέπει να απορριφθεί ως μύθευμα» (σ. 28).

Αν το ζητούμενο είναι η θεμελίωση της δυνατότητάς μας να κρίνουμε –να κρίνουμε χωρίς να προβάλλουμε και να επιβάλλουμε αυθαίρετες σημασίες–, τότε θα πρέπει να αναζητήσουμε αξίες η ισχύς των οποίων να μην ανάγεται στο δικό μας εδώ και τώρα. Σ’ αυτό το αποφασιστικό εγχείρημα είναι αφιερωμένη όλη η δουλειά των τελευταίων χρόνων του Κοσμά Ψυχοπαίδη και βεβαίως δεν ολοκληρώνεται ούτε στις σελίδες του υπό συζήτηση τόμου ούτε σε κάποιο από τα άλλα πρόσφατα έργα του. Οι υποδείξεις, τα ίχνη αλλά και τα εργαλεία που μας δίνει είναι όμως πολύτιμα αν θελήσουμε να συνεισφέρουμε σ’ αυτή την προσπάθεια.

Θα σταθώ σε μια μόνο από τις υποδείξεις αυτές που έχει φανεί χρήσιμη στη δική μου δουλειά: τη μεθοδική ανάπτυξη και την κατασκευή των εννοιών.

Ήδη στο πρωτογενές επίπεδο της ένστασης κατά του αξιακού φορτίου της θεωρίας, η προσέγγιση αυτή δίνει μια παραγωγική διέξοδο. Γιατί κι αν ακόμα κρίνουμε από τη σκοπιά των αξιών του «τώρα», η αναδρομική εξήγηση και ο αξιακός έλεγχος του υπάρχοντος και του διαφορετικού στηρίζεται σε έννοιες και αφαιρέσεις που έχουν πραγματικά, ιστορικά και κοινωνικά, παραχθεί. Η φραγκφουρτιανή κριτική θεωρία λέει σ’ αυτό το σημείο ότι η ιστορία παράγει τις έννοιες, το περιεχόμενο των οποίων μας επιτρέπει να ελέγξουμε τις μορφές που φέρουν το όνομά τους. Κρίνουμε τα πράγματα συγκρίνοντάς τα μ’ αυτά που δηλώνουν πως είναι – τη δημοκρατία, την ελευθερία, την ισότητα, την ευημερία, την ανθρωπιά.

Η ανάπτυξη των εννοιών προϋποθέτει μια σκοπιά, διαφορετική από εκείνη του ατόμου που αντιμετωπίζει τον γύρω του κόσμο μόνο σαν μέσο εκπλήρωσης των δικών του σκοπών. Αυτή η σκοπιά δεν είναι τυχαία ούτε προκύπτει από μια απλή απόφαση ενός στρατευμένου επιστήμονα. Είναι η σκοπιά που αντιστοιχεί στο αντικείμενο, την κοινωνία. Είναι, μας υπενθυμίζει ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης, η «σκοπιά του κοινωνικού ορθολογισμού».

Κάτι αντίστοιχο ισχύει και για εκείνο το ιδιότυπο στοιχείο τελεολογίας που συνδέεται με την επιλογή της κατεύθυνσης στην ανάπτυξη των εννοιών. Ο θεωρητικός και αναστοχαστικός ειρμός δεν προκύπτει αυθαίρετα. Προκύπτει και ελέγχεται, για να προσθέσω μια σκέψη στην επιχειρηματολογία του Ψυχοπαίδη, από την ίδια την επιστημονική διερεύνηση του αντικειμένου. Η έρευνα καταλήγει στη διαπίστωση της κατεύθυνσης που ως τελεολογία υλοποιείται με την εννοιακή ανακατασκευή του αντικειμένου.

Η ίδια θεματική αναδεικνύει κι ένα άλλο κρίσιμο σημείο της προβληματικής του βιβλίου. Καθώς η μεθοδική ανάπτυξη των εν-

νοιών προχωρεί προς το συγκεκριμένο, σωρεύοντας προσδιορισμούς, οροθετεί ένα πεδίο αναγκαίας απροσδιοριστίας το οποίο πλέον ενσωματώνεται σε μια ορθολογική θεώρηση.

«Απέναντι στην σχετικιστική πρόκληση» σημειώνει ο Ψυχοπαίδης, «η κριτική σκέψη δεν οχυρώνεται στο “αναγκαίο”, ως το τελείως αντίθετο της απροσδιοριστίας, αλλά υιοθετεί με κάποια έννοια την απροσδιοριστία, δείχνοντας τα όρια προσδιορισμού και απροσδιοριστίας, όπως προκύπτουν κατά τη *χρήση του λόγου*» (σ. 128). Το συγκεκριμένο διασώζεται από την απειλή ολοκληρωτικής κατάληψής του από την έννοια, αλλά ταυτοχρόνως ελέγχεται ως προς την ορθολογικότητα του κοινωνικού κόσμου που το τρέφει.

Ακολούθησα σύντομα και αποσπασματικά ένα μόνο νήμα, μια μόνο υπόδειξη. Τα κείμενα του βιβλίου περιέχουν μια σειρά τέτοιων υποδείξεων, προσφέρουν μια σειρά εννοιών που αποτελούν χρήσιμα κριτικά εργαλεία. Και το κάνουν αυτό ακόμα και στο επίπεδο της γλώσσας. Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης αναπτύσσει στο σύνολο του έργου του μια σύγχρονη ελληνική φιλοσοφική ορολογία.

Μπορεί ο λόγος του να μην είναι ανοικτός, αλλά η δυσκολία πρόσβασης αίρεται γρήγορα χάρη στην ακριβολογία και τη συστηματικότητά του. Τα σύντομα και με όλη τη σημασία του όρου «πολιτικά» κείμενα του νέου αυτού τόμου αποτελούν μια εξαιρετη εισαγωγή σε ένα από τα σημαντικότερα έργα της σύγχρονης ελληνικής (και όχι μόνο) φιλοσοφικής συζήτησης.

* Μέρος του κειμένου αυτού διαβάστηκε κατά την παρουσίαση του βιβλίου του Κοσμά Ψυχοπαίδη στην Αίθουσα Λόγου της Φιλεκαπιδευτικής Εταιρείας στις 19 Μαΐου 1998.

Ανάγνωση της *Πολιτικής μέσα στις έννοιες* του Κοσμά Ψυχοπαίδη

Παντελής Μπασάκος

ΔΕΝ υπάρχει θεωρία χωρίς παράδειγμα, είτε αυτό οφείλεται στον εγγενή σε αυτήν διδακτισμό, είτε –αν δούμε ακόμη και στο διδακτισμό την απαίτηση οι αφηρημένες έννοιες να έχουν εμπειρική χρήση– επειδή το παράδειγμα είναι το ίχνος της εποπτείας που καθιστά δυνατή την εμπειρική χρήση της έννοιας. Στην κλασική θεωρία τα παραδείγματα είναι συνήθως πλάσματα αυτής της ίδιας, υπεραπλουστευμένα και σχηματισμένα έτσι που να προλαβαίνουν να δείξουν τις εκάστοτε ουσιώδεις αρμογές των εννοιών. Σήμερα τα απαραίτητα για τη θεωρία πλάσματα έρχονται έτοιμα με την ειδησεογραφία, προετοιμασμένα από τη σχηματοποίησή της για τη σχετική χρήση.

Θα επικαλεστώ δύο τέτοια παραδείγματα από την ειδησεογραφία, στην προσπάθειά μου να προσεγγίσω και να κατανοήσω ορισμένες όψεις του έργου του Κ. Ψυχοπαίδη *Η πολιτική μέσα στις έννοιες*.

α) Νεαρές γυναίκες, που κατάγονται από το Πακιστάν, ζουν, εργάζονται ή σπουδάζουν στη Βρετανία και έχουν βρετανική υπηκοότητα, όταν τύχει να επιστρέψουν στο Πακιστάν για διακοπές, υφίστανται πιέσεις για να συνάψουν γάμους με συντοπίτες τους οι οποίοι, σύμφωνα με το έθιμο, έχουν προεπιλεγεί από τους συγγενείς, ίσως και κατά τη στιγμή της γέννησής τους. Η άρνηση πολλές φορές έχει συνέπειες που φθάνουν έως και τον εγκλεισμό τους στη φυλακή – σε συνεργασία με τις αρχές και με το πρόσημα να προστατευθούν από την οργή της οικογένειας του προκαθορισμένου συζύγου. Το θέμα φθάνει στο βρετανικό υπουργείο εξωτερικών εφόσον –αν μη τι άλλο– πολίτες της χώρας του στερούνται την ελευθερία τους αυθαίρετα και χωρίς δίκη. Η απάντηση του υπουργείου έως τώρα ήταν: κατανοούμε το πρόβλημα κ.λπ., ωστόσο το ζήτημα είναι λεπτό, διότι πρέπει να σεβαστούμε τους κανόνες της τοπικής κοινωνίας, να σεβαστούμε τη διαφορά.

β) Η επέτειος των 50 χρόνων από τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΟΗΕ) έχει προκαλέσει συζητήσεις, κατά τις οποίες διανοούμενοι, από χώρες του τρίτου κόσμου, κυρίως αλλά όχι μόνο, διατυπώνουν ενστάσεις για την καθολικότητα των δικαιωμάτων όπως αυτή έχει διατυπωθεί στη διακήρυξη· για το ζήτημα της ισότητας των φύλων, λ.χ., υποστηρίζουν ότι αυτή είναι ευρωκεντρική άποψη, εφόσον αγνοούνται τα διαφορετικά νοήματα ζωής βάσει των οποίων σχηματίζονται οι σχέσεις των δύο φύλων στις επιμέρους κοινότητες. Να σημειωθεί ότι, σε άλλες ευκαιρίες, παρόμοια επιχειρήματα έχουν διατυπωθεί και στην Ελλάδα – πρβλ. τη διαμάχη μεταξύ των θεωρητικών του φεμινιστικού κινήματος και νεορθόδοξων διανοούμενων στα τέλη της δεκαετίας του ’70.

Οι ειδήσεις, έτσι διατυπωμένες, προκαλούν σε αντιστοιχίσεις: η στάση του βρε-